

Hicrî İlk Üç Asır Özelinde Sened ve Metin Kritiği Bağlamında *Gurabâ* Rivayetinin Değerlendirilmesi

Murat GÖKALP*

Abstract

The Evaluating of Guraba-Narrative in the Early Three Centuries A.H. in the Context of Isnad ant Text. While the resources of early three centuries A.H include rarely The Narrative of Guraba, it has been attracted attention that the later period resources contain it rather frequently. We have a opinion that this narrative - apart from its weak from the perspective of isnad- is not word of the Prophet in point of its text.

Key Words: *Stranger, Guraba, Hadith, Prophet.*

I. Giriş

Abdullah oğlu Muhammed'in Miladî 610 yılında Allah'ın elçisi sıfatıyla Mekke'de başlattığı davet, zaman içinde bir avuç inananın türlü sıkıntılara göğüs germek zorunda kalacakları bir tarih başlangıcını da ifade etmekteydi. Öyle ki işkenceler yetmiyor, Mekke'nin küçük bir mahallesinde ambargo altında açlığa mahkum ediliyor, psikolojik yıpratma taktikleri uygulanıyordu.¹ Şüphesiz bu şartlar altında hayatlarını devam ettirmeye çalışan ilk inananların *garîp* olduklarını söylemek, bir hakkı teslim etmek olsa gerektir.²

* **Arş. Gör. Dr.**, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 İbn İshak, *Sîretü İbn İshâk*, nşr. Muhammed Hamidullah, Hizmet Kitabevi, Konya 1981, s. 139-140.; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, I-IX, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y., I/208 vd.

2 Nitekim İbnu'l-Esîr *عرب* maddesinin izahında *Gurabâ* rivayetini şahid göstermiş ve bizim de yukarıda belirttiğimiz mânâyı ifadelendirmiştir. Bkz. İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, I-V, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmud Muhammed et-Tanâhî, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Beyrut, t.y., III/348.

Ne var ki, normal karşılanabilecek bu bakış açısı, Hz. Peygamber'e nispet olunan ve açık şekilde ilk başlangıç döneminde İslâm'ın ve bu hakikate inananların *garipliğini* telaffuz eden; “*İslâm'ın garip başladığı ve günün birinde tekrar başladığı gibi garip olacağını*” belirten bu ve benzeri rivayetler ile farklı bir mecraya kaymıştır. Öyle ki, Müslüman toplumun zihin dünyasında asırlar boyu, “*gelenin gideni aratacağı*”, dolayısıyla da “*her dönemin bir öncekinden daha kötü olacağı*”³ tarzında değişime uğrayarak gündelik yaşama yansımıştır. Zira İslâm'ın âdetâ aslî hüviyeti olarak telâkki olunan *garipliğe* tekrar avdet edeceği düşüncesi, Müslümanların kâhîr ekseriyetine, İlâhî takdir cihetinden değişmez, karşı konulmaz *sonları* şeklinde kabul görmüştür. Bu ise her hâlükârda, an be an su gibi akıp giden hayat içerisinde, geçmişte yaşama özlemini daha bir kamçulamış, içinde bulunduğu ânını, emanetine⁴ talip olduğu Yaratıcı'nın *halifesi*⁵ olmak keyfiyetiyle değerlendirmesi gereken Müslüman'ın, nostalji psikolojisiyle belirli bir tarih kesitine mahkumiyetini doğurmuştur. Bu noktada böylesi bir tavrın doğuşunun belki de başlıca müsebbibinin, toplumsal gerginlik ve huzursuzluğun had safhada yaşandığı Emeviler ile bu idarenin ardından gelen, Mu'tezilî düşüncenin resmî ideoloji olarak benimsenmesinin neticesinde *Mihne* hâdiselerinin cereyân ettiği Abbâsîler dönemi olduğunun da billhassa altı çizilmelidir.⁶ Buradan hareketle de, geçmişi olduğu kadar günümüzü ve hatta geleceği de kuşatan bir anlam boyutuna sahip oluşunu dikkate alarak, söz konusu rivayeti; farklı versiyonları, kaynakları, sened ve metninin sıhhat durumu ile muhtevasında taşıdığı, dolayısıyla muhataplarına sunduğu bilgi değeri bağlamında ele almaya çalışacağız.

II. Rivayetin Farklı Versiyonları, Kaynakları ve İsnadlarının Keyfiyeti

Guṛabâ rivayeti olarak ele aldığımız,

3 Örnek olarak bkz. Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Fiten 6.; İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Fiten 24.

4 Ahzâb, 33/72-73.; Haşr, 59/21.

5 Bakara, 2/30.; En'âm, 6/165.; A'râf, 7/69, 74.; Yûnus, 10/14, 73.; Neml, 27/62.; Fâtır, 35/39.; Sâd, 38/26.

6 Aydınlı, Osman, “Mu'tezile Ekolü – Teşekkülü, İlkeleri ve İslâm Düşüncesine Katkıları”, *Marife (Mu'tezile Özel Sayısı)*, yıl.3, sayn. 3, 2003, s. 32-38.; Mihne süreci ile ilgili geniş bilgi için bkz. Özafşar, M. Emin, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı - Mihne Olayı ve Haşeviye Olgusu*, I. Bsk., Ankara Okulu Yay., Ankara 1999

“İslâm garip başlamıştır ve nitekim (gün gelecek) tekrar başladığı gibi garip olacaktır. Ne mutlu o gariplere!”⁷

şeklindeki rivayet, her ne kadar halk arasında bu mânâ ile yaygınlık kazanmış ise de, kaynaklar tarandığında metnin sadece bu hâliyle mevcut olmadığı, birbirinden farklı içerikler ile de kaydedildiği görülmektedir. Bunun ise, hiç şüphesiz zihinlerde daha farklı ve zengin açılımlara imkân vermesi açısından önemi inkâr olunamaz. Bu itibarla da, mânâyı etkilemeyen cüz’î farklılıklar içeren metinleri bir kenara bırakarak, mezkûr rivayetin tespit edebildiğimiz farklı versiyonlarını, kaynak ve ravilerini şu şekilde zikredebiliriz:

A) Farklı Versiyonları

Rivayetin farklı versiyonlarını verirken, hicrî ilk üç asır sonrasındaki eserlerden de istifade ettik ki, bu sûretle mezkûr metnin ne şekilde bir gelişiminin olduğu daha rahatlıkla görülebilirdi.

(1) إن الإسلام بدأ غريبا وسيعود غريبا كما بدأ وهو يأرز بين المسجدين

كما تآرز الحية إلى جحرها

“Şüphesiz yok ki İslâm garip başlamıştır ve (günün birinde) tekrar başladığı şekilde garipliğe avdet edecektir. Öyle ki, yılanın deliğine çekildiği gibi, iki mescid [Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevî/Mekke ve Medine’ye] arasına çekilecektir (sıkışıp kalacak, bu bölgeye hapsolacaktır).”

Muslim, İman 146.

7 Anlamı etkilemeyen cüz’î farklılıklar ile rivayetin geçtiği kaynaklar arasında şunlar örnek gösterilebilir: Muslim, *Sahîhu Muslim*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî, Çağrı Yay., İstanbul 1992, İman 145.; Tirmizi, *Sunenu’t-Tirmizî*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, İman 13.; İbn Mâce, Fiten 15.; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1991, III/340. no. 9064.; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannef fi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, nşr. Muhtâr Ahmed en-Nedvî, I. Bsk., ed-Dâru’s-Selefiyye, Bombay 1983, XIII/237. no. 16214, 16216.; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, II. Bsk., Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut 1885, VI/256. no. 6147.; X/99. no. 10081.; XI/58. no. 11074.; *el-Mu’cemu’l-Evsat*, thk. Tânk b. Avdillah b. Muhammed, Abdülmühsin b. İbrahim el-Huseynî, Dâru’l-Harameyn, Kahire 1994, II/261. no. 1925.; III/156. no. 2777.; VII/205. no. 7283.; Ebu Ya’lâ, *Musnedu Ebî Ya’lâ*, thk. Huseyn Selîm Esed, I. Bsk., Dâru’l-Me’mûn li’t-Turâs, Dimaşk 1984, XI/52. no. 6190.; Bezzâr, *Musnedu’l-Bezzâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah, I. Bsk., Muessesetu Ulûmi’l-Kur’ân, Beyrut 1988, III/323. no. 1119.; VIII/322. no. 3397.

(2) إن الإيمان بدأ غريبا وسيعود كما بدأ فطوبى يومئذ للغرباء إذا فسد الناس
والذي نفس أبي القاسم بيده ليأرزن الإيمان بين هذين المسجدين كما تأرز الحية
في جحرها

“Şüphe yok ki iman garip başlamıştır ve (günün birinde) tekrar başladığı şekilde garipliğe avdet edecektir. İşte o gün, insanların bozulduğu bir dönemde garip olanlara ne mutlu! Hayatım kudreti elinde olan Rabbim’e and olsun ki, iman yılanın deliğine çekildiği gibi şu iki meşicid arasına çekilecektir.”

Ahmed b. Hanbel, I/390. no: 1604.

Ebû Ya'lâ, II/99. no: 756.

(3) إن الدين ليأرز إلى الحجاز كما تأرز الحية إلى جحرها وليعقلن الدين من
الحجاز معقل الأروية من رأس الجبل إن الدين بدأ غريبا ويرجع غريبا
فطوبى للغرباء الذين يصلحون ما أفسد الناس من بعدي من سنتي

“Muhakkak sûrette din, yılanın deliğine çekildiği gibi Hicaz'a çekilecektir. Kesinlikle bu din, dağ geçişinin dağın tepesine çekilip kaldığı gibi Hicaz'a hapsolacaktır. Bu din garip başlamıştır ve yine garipliğe avdet edecektir. Ne mutlu o gariplere ki, onlar; benden sonra insanların sünnetimden bozduklarını ıslah edeceklerdir.”

Tirmizî, İman 13.

Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, XVII/16. no: 11.

(4) بدأ الإسلام غريبا ثم يعود غريبا كما بدأ فطوبى للغرباء قيل يا رسول
الله ومن الغرباء قال الذين يصلحون إذا أفسد الناس والذي نفسي بيده لينحازن
الإيمان إلى المدينة كما يجوز السيل والذي نفسي بيده ليأرزن الإسلام إلى
ما بين المسجدين كما تأرز الحية إلى جحرها

“İslâm garip başlamıştır ve ardından tekrar başladığı gibi garipliğe avdet edecektir. Ne mutlu o gariplere! “Yâ Rasûlallah (a.s), bu garipler kimlerdir? denildi. O (a.s) da: “Onlar, insanların bozduklarını ıslah edenlerdir. Hayatım kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki iman, selin geçip gittiği gibi Medine’de toplanacaktır. [Burada, selin dağlardan akarak Medine’de toplanışının tasviri var.] Tekrar yemin ederim ki İslâm, yılanın deliğine çekildiği gibi, mutlak sûrette şu iki mescid arasına çekilecektir.”

Ahmed b. Hanbel, V/600. no:16690.

(5) إن الإسلام بدأ غريبا وسيعود غريبا فطوبى للغرباء قال قيل ومن الغرباء

قال النزاع من القبائل

“İslâm garip başlamıştır ve tekrardan garipliğe avdet edecektir. Ne mutlu o gariplere! “Yâ Rasûlallah (a.s), o garipler kimlerdir?” denildi. O (a.s) da: “Yakınlarından, evlâd u iyâlınden ayrı düşenlerdir” dedi.”

İbn Ebî Şeybe, XIII/236. no: 16213.

Ahmed b. Hanbel, II/55. no: 3784.

Dârimî, Rikâk 42.⁸

İbn Mâce, Fiten 15.

Bezzâr, V/433. no: 2069.

Ebû Ya’lâ, VIII/388. no: 4975.

Beyhakî, II/117. no. 206.⁹

(6) خرج علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم يوما ونحن نتمارى في شيء

من أمر الدين فغضب غضبا شديدا لم يغضب مثله ثم انتهرنا فقال مهلا يا أمة

محمد إنما هلك من كان قبلكم بهذا أخذوا المراء لقلته خيره ذروا المراء فإن

المؤمن لا يمارى ذروا المراء فإن الممارى قد نمت خسارته ذروا المراء فكفكف

إثما أن لا تزال مमारيا ذروا المراء فإن الممارى لا أشفع له يوم القيامة ذروا

8 Dârimî, *Sunenu'd-Dârimî*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

9 Beyhakî, *Kitâbu'z-Zuhdi'l-Kebîr*, thk. Âmir Ahmed Haydar, III. Bsk., Muessesetu'l-Kutub, Beyrut 1996.

إثما أن لا تزال مماريا ذروا المراء فإن المماري لا أشفع له يوم القيامة ذروا
 المراء فأنا زعيم بثلاث آيات في الجنة في رياضها ووسطها وأعلاها لمن
 ترك المراء وهو صادق ذروا المراء فإن أول ما نهاني عنه ربي بعد عبادة
 الأوثان المراء وشرب الخمر ذروا المراء فإن الشيطان قد يبيس أن يعبد ولكنه
 قد رضي منكم بالتحريش وهو المراء ذروا المراء فإن بني إسرائيل افترقوا
 على إحدى وسبعين فرقة والنصارى على ثنتين وسبعين فرقة كلهم على
 الضلالة إلا السواد الأعظم قالوا يا رسول الله ومن السواد الأعظم قال من كان
 على ما أنا عليه وأصحابي من لم يمار في دين الله ومن لم يكفر أحدا من أهل
 التوحيد بذنب غفر له ثم قال إن الإسلام بدأ غريبا وسيعود غريبا قالوا يا رسول
 الله ومن الغرباء قال الذين يصلحون إذا فسد الناس ولا يمارون في دين الله
 ولا يكفرون أحدا من أهل التوحيد بذنب

Ebu'd-Derdâ, Ebû Umâme, Vâsile b. el-Eska' ve Enes b. Mâlik'ten gelen rivayette ise, öncelikle şöyle bir tablo çizilmektedir: Ashab, aralarında dîni bir meselede tartışmaya girmiştir. Bu esnada yanlarına gelen Hz. Peygamber, mevcut bu durumda oldukça sinirlenmiş ve tartışan ashabı azarlamıştır. Bunun akabinde de Allah Rasûlü (a.s); tartışmaya tutuşmanın, daha önceki ümmetlerin helâk sebepleri arasında yer aldığını; mü'min tartışmayacağını ve tartışmayı çokça sevenlerin ancak hüsrânlarının artacağını; tartışmayı sürdürmede ısrarın kişiye günah olarak yeteceğini ve tartışmacılara kıyamet gününde şefa'at etmeyeceğini; haklı olduğu halde tartışmadan çekilen için cennetteki yerine kefil olacağını; puta tapmak ve içki yasağından sonra Allah'ın ilk yasakladığı şeyin tartışma olduğunu ifade etmiş, bu sebeplere binâen de Allah Rasûlü (a.s), gereksiz tartışmalardan şiddetle nehyetmiştir. Ardından da, tartışmaların ayrılıklara sebebiyet verdiğini izah sadedinde, İsrailoğulları'nın 71, Hıristiyanların ise 72 fırkaya ayrıldığını, bunların tümünün dalâlet üzere olduklarını, sadece "es-sevâdu'l-a'zam"ın dalâletten kurtulduğunu beyan etmiştir. Ashab: "Yâ Rasûlallah (a.s), es-sevâdu'l-a'zam kimlerdir? diye sual edince de şöyle buyurmuştur: "Onlar, benim ve

ashabımın yolu üzere bulunanlar, Allah'ın dini hususunda gereksiz tartışmalara girmeyenler ve bir günah sebebiyle ehl-i tevhidden herhangi bir kimseyi tekfir etmeyip de mağfirete nâil olanlardır." Sonrasında ise sözlerine devam ile: "İslâm garip başlamıştır ve tekrardan garipliğe avdet edecektir." buyurdu. Ashab: "Yâ Rasûlallah (a.s), bu garipler kimlerdir?" diye sordular. O da. "Onlar, insanların bozulduğu bir dönemde dosdoğru kalanlar ile Allah'ın dini hakkında gereksiz tartışmalara girmeyenler ve bir günah sebebiyle ehl-i tevhidden hiç kimseyi tekfirden bulunmayanlardır" diye cevap verdi."

Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII/152. no: 7659.

Beyhakî, II/115. no. 199.

(7) إن الإسلام بدأ غريبا وسيعود غريبا فطوبى للغرباء وإن بين يدي الساعة

فتنا كقطع الليل المظلم يمسي الرجل فيها مؤمنا ويصبح كافرا ويصبح مؤمنا

ويمسي كافرا يبيع أقوام دينهم بعرض من الدنيا

"İslâm garip başlamıştır ve tekrardan garipliğe avdet edecektir. Ne mutlu o gariplere! Kıyamet öncesi günlerde, zifiri karanlık gece gibi bir takım fitneler zuhur edecektir. Kişi işte bu zamanda mü'min olarak akşamlar (ancak) kâfir olarak sabaha çıkar. Ve yine mü'min olarak sabahlar da, kâfir olarak akşamlar. Bir gurup insan ise dinlerini üç kuruşluk dünya menfaati için satıverir."

Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VI/65. no: 5806.

(8) إن الدين بدأ غريبا وسيعود كما بدأ غريبا فطوبى للغرباء فليل يا رسول الله

ومن الغرباء قال الذين يحيون سنتي ويعلمونها عباد الله

"Bu din garip başlamıştır ve başladığı gibi tekrardan garipliğe avdet edecektir. Ne mutlu o gariplere! "Yâ Rasûlallah (a.s), o garipler kimlerdir?" denildi. O (a.s) da: "Sünnetimi ihya edip de, onu Allah'ın kullanna öğretenerlerdir" buyurdu."

Kuzâî, II/137. no: 1051, 1053.¹⁰

Beyhakî, II/117. no. 205.

10 Kuzâî, *Musnedu's-Şihâb*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, II. Bsk., Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1986.

(9) إن الإسلام بدأ غريبا وسيعود كما بدأ فطوبى للغرباء ألا لا غربة على

مؤمن ما مات مؤمنا

“İslâm garip başlamıştır ve başladığı gibi tekrar garipliğe avdet edecektir. Ne mutlu o gariplere! Dikkat ediniz! Mü'min, mü'min olarak öldüğü sürece onun için gurbet (gariplik) yoktur.”

Beyhakî, II/115. no. 200.

(10) إن الإسلام بدأ غريبا وسيعود غريبا ألا لا غربة على مؤمن ما مات مؤمنا

في غربة غابت عنه فيها بواكيه إلا بكت عليه السماء والأرض

“İslâm garip başlamıştır ve tekrar garipliğe avdet edecektir. Haberiniz olsun ki! Mü'min, kendisi için arz ve semâdan başka ağlayanın bulunmadığı gurbette (de ölse) mü'min olarak öldüğü sürece onun için gurbet (gariplik) söz konusu değildir.”

Zeyla'î, III/269.¹¹

(11) قال عبد الله بن أبيه: يا رسول الله إن لي في قومي سطة ومكان

فاجعلني عليهم فقال رسول الله (ص): يا أخا دوس إن الإسلام بدأ غريبا

وسيعود غريبا فمن صدق الله نجا ومن آل إلى غير ذلك هلك، إن أعظم

قومك ثوبا أعظمهم صدقا ويوشك الحق أن يغلب الباطل.

“Abdullah b. Uzeyhir: “Ey Allah'ın Rasûlü! Kavmin arasında önemli bir statüye sahibim. Beni onlara yönetici yap.” dedi. Allah Rasûlü ise buna cevaben: “Ey Devs'in kardeşi! Şüphe yok ki İslâm garip başlamıştır ve garipliğe avdet edecektir. Kim Allah'ı tasdik ederse kurtulur ve kim de bundan başka bir noktaya kayarsa o da helâk olur. Sevap cihetiyle kavminin en büyüğü, sadakat bakımından en büyük olandır. Hakk'ın bâtula galip gelmesi de çok yakındır.”

İbn Sa'd, I/353.

11 Zeyla'î, *Tahrîcu'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, thk. Abdullah b. Abdurrahman es-Sa'd, I. Bsk., Dâru İbn Huzeyme, Riyad 1993.

B) Kaynakları

Öncelikle çalışmamıza konu teşkil eden rivayet metnini ele alalım:

إِنَّ الْإِسْلَامَ بَدَأَ غَرِيْبًا وَسِعُودَ غَرِيْبًا كَمَا بَدَأَ فَطُوْبَى لِلْغَرِيْبَاءِ

Bu başlık altında, hicrî ilk üç asır içerisinde rivayete eser(ler)inde yer veren musanniflere vefat tarihlerini esas alarak işaret etmeye çalışacağız.

Müellif	Eser	Rivayet
1. İbn Sa'd (230/844)	et-Tabakât	+
2. İbn Ebî Şeybe (235/849)	el-Musannef	+
3. Ahmed b. Hanbel (241/855)	el-Musned	+
4. Muslim (261/875)	es-Sahîh	+
5. İbn Mâce (273/886)	es-Sunen	+
6. Tirmizî (279/892)	es-Sunen	+

Yukarıda, hicrî ilk üç asra ait eserler içerisinde rivayete yer veren kaynaklardan hareketle dikkat çekilmesi gerektiğine inandığımız bir nokta; rivayetin Kütüb-i Sitte'den Buhârî (256/870), Ebû Dâvûd (275/888) ve Nesâî (303/915)'de kayıtlı olmadığıdır. Bunu Kütüb-i Tis'a kapsamında söyleyecek olursak, bu saydıklarımıza Dârimî (255/869) ve Dârekutnî (385/995)'yi de dahil etmemiz gerekir.

Hemmâm b. Münebbih (101/719)'in *Sahîfe*'si, Ma'mer b. Râşid (152/769)'in *Câmi*'i, Şâfiî (204/819)'nin *Risâle*'si, Tayâlisî (204/819)'nin *Musned*'i, Abdurrezâk b. Hemmâm (211/826)'in *Musannef*'i, Humeydî (219/834)'nin *Musned*'i, Saîd b. Mansûr (227/842)'un *Sunen*'i gibi ilk dönem hadis kaynaklarında yer almaması da mânidârdır. Zira mevcut durumu Kıraçoğlu'nun da ifade ettiği üzere: “..bu ilk hadis kaynaklarının musanniflerinin, eserlerinde rivayetleri yeterince bir araya getirememiş, dolayısıyla konuyla ilgili rivayetlere muttali olamamış olmaları ile..” açıklayabilmek de mümkün görünmemektedir. Öyle ki, hem Hz. Peygamber'den sâdir olmuş bir hadis olması hasebiyle, hem de insanoğlunda mevcut merak sâikinin etkisiyle *gayb*, *fiten* ve *melâhim* konularıyla alâkalı nakl olunmuş yüzlerce rivayetin arasına *gurabâ* rivayetinin girememiş olması düşündürücüdür.

Sihhat ve şöhret itibariyle hadis kitaplarını dört tabakaya ayıran Şah Veliyyullah Dihlevî (1704-1762)'ye göre¹², ilk tabakada yer alan *Muvat-*

12 Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Huccetullâhi'l-Bâliğa*, I-II, Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, çev. I/491.

ta' ile Buhârî ve Muslim'in *Sahîh*'leri arasından, rivayetin kayıtlı olduğu kaynak sadece, asıl itibariyle büyük ölçüde İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musan-nef*'ine dayanan, Muslim'in *Sahîh*'idir ki,¹³ onun da senedi itibariyle za'fiyetle illetli bulunduğu aşağıda verilecek sened bilgisiyle görülecektir.

Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'inde konumuzla ilgili mevcut rivayetler ise, Ahmed b. Cafer el-Katî'i'nin (368/978) ziyadelerinden ibarettir. Malumdur ki Ahmed b. Hanbel, *Musned*'i için topladığı malzemeyi müsveddelere kaydetmiş, ancak bunları tekrar gözden geçirme imkânı bulamadan vefat etmiştir. Bu arada, vefatı öncesinde aceleyle aile efradına bu malzemeyi rivayetten de geri durmamıştır.¹⁴ Dolayısıyla hem oğlu Abdullah (290/902)'in hem de onun talebesi Katî'i'nin ilâveleriyle Ahmed b. Hanbel'in mevcut malzemesi daha bir zenginleşmiştir. Her iki ravinin de, adalet cihetinden olsa dahi zabt itibariyle güvenilir olmamaları, ziyadeleri üzerinde asırlar boyu şüphe bulutlarının dolaşmasına sebep olmuştur.¹⁵

C) İsnadlarının Keyfiyeti¹⁶

Cerh ve ta'dil alimlerinin rivayetin ravileri ile ilgili genel kanaatlerini ise kısaca şöylece belirtmemiz mümkündür:

Abdullah b. İdrîs: Fazilet sahibi, sika bir ravi olduğu rivayet edilmiştir¹⁷.

Abdurrahman b. İbrahim: Sika bir ravi olduğu noktasında görüş birliği vardır denilebilir¹⁸.

Affân (b. Muslim): Güvenilir bir ravi olduğu hususunda görüş birliği söz konusudur¹⁹.

el-Alâ' (b. Ziyâd b. Matar b. Şureyh): Sika bir ravi olduğu kaydedilmiştir²⁰.

13 Bkz. Kırbasıoğlu, M. Hayri, "Hz. İsa'yı (as) Gökten İndiren Hadislerin Tenkidi", *İslâmiyat*, c.III, sy. 4, (2000), s.151.

14 İbnü'l-Cezerî, *el-Mas'adu'l-Ahmed*, th. Ahmed Muhammed Şâkir, s. 13-14. (*Talâiu'l-Musned li'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* içinde, Mektebetu't-Turâsî'l-İslâmî, Kahire, t.y.,)

15 Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'i nin rivayetinde ve nüshalarında görülen problemler hakkında bilgi için bkz. Kırbasıoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, I. Bsk., Ankara Okulu Yay., Ankara 1999, s. 305-321.

16 Cerh ve ta'dil ilmi ilkeleri doğrultusunda zayıf olduklarına kanaat getirilen raviler, *italik* olarak belirtilmiştir.

17 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-IV, nşr. İbrahim ez-Zeybek, Adil Murşid, I. Bsk., Muessese-tu'r-Risâle, Beyrut 1996, II/301-302.

18 İbn Hacer, II/484.

19 İbn Hacer, III/117 vd.

20 İbn Hacer, III/343-344.

A'meş (Süleyman b. Mihrân): Sika bir ravi olmakla birlikte tediste bulunduğu ifade edilmiştir²¹.

Amr b. el-Hâris (b. Ya'kûb): Sika bir ravi olarak tavsif olunmuştur²².

Ebû Hâzim (Selmân Ebû Hâzim el-Eşca'î el-Kûfî): Sika olarak tanınmaktadır²³.

Ebû İshak es-Sebî'î (Amr b. Abdillâh b. Ubeyd): Sika olmakla birlikte tediste bulunduğu da kaydedilmiştir²⁴.

Ebû Kureyb (Muhammed b. el-Alâ'): Sika bir ravi olduğu söylenmiştir²⁵.

Ebu'l-Ehvas (Avf b. Malik b. Nadle el-Kûfî): Sika bir ravi olarak değerlendirilmiştir²⁶.

Hafs b. Ğıyâs (b. Talk): İttifak ile A'meş'in en güvenilir ravilerinden biri olduğu zikredilmiştir. Bununla beraber tediste bulunduğu ve A'meş'ten rivayetlerinde teferrüd ettiği de kayıtlara geçmiştir²⁷.

Harmele b. Yahya: Sika olarak değerlendiren varsa da, zayıf bir ravi olduğu ve hadisleri yazılmakla beraber ihticâca elverişli olmadığı beyan edilmiştir²⁸.

İbn Lehî'a (*Abdullah b. Lehî'a el-Musrî*): Cerh ve ta'dil alimlerinin hakkında hem cerh hem de ta'dil ifadelerini kullandıkları İbn Lehî'a'nın; tanımadığı kimselerden rivayette bulunduğu, şeyhinin zayıflığını gizlemek amacıyla tediste bulunduğu ve ömrünün sonlarına doğru ihtilâta maruz kaldığı dikkate alınarak, rivayetlerinin bütünüyle reddedilmeyip daha ziyade itibar ve mütâbaat amacıyla alınabileceği ifade olunmuştur²⁹.

Leys (*b. Ebî Suleym*): Abid ve salih bir kimse olmakla birlikte, ömrünün sonlarına doğru ihtilâta maruz kaldığı, isnadlarda değişiklik yaptığı, mürselleri ref ettiği ve söylemedikleri hadisleri sikalara atfettiği ve rivayetine zayıflıkla hükmedileceği ifade olunur³⁰.

21 İbn Hacer, II/109-111.

22 İbn Hacer, III/261.

23 İbn Hacer, II/69-70.

24 İbn Hacer, III/285-286.

25 İbn Hacer, III/667-668.

26 İbn Hacer, III/337.

27 İbn Hacer, I/458-459.

28 İbn Hacer, I/372.

29 İbn Hacer, II/411-414.; Ayrıca bkz. Dalgın, Nihat, "İbn Lehî'a", (TDV) İ.A., İstanbul 1999, XX/158-159.

30 İbn Hacer, III/484-485.

Mervân b. Muâviye el-Fezârî: Şemadan da görülebileceği üzere Mervân; Muslim, İbn Mâce ve (bir târîkinde) İbn Ebî Şeybe'nin müşterek ravisidir. Genel itibariyle, güvenilir olduğu konusunda fikir beyân edilmiştir³¹.

Sinan b. Sa'd (Sa'd b. Sinan): el-Cûzecânî, Sinan b. Sa'd'ın hadislerinin vâhî olduğunu söylerken; İbn Sa'd ve Nesâî de munkeru'l hadis olduğunu belirtmişlerdir. Bununla beraber, sika olduğunu ifade edenler de yok değildir³².

Sufyân b. Vekî': Telkîne maruz kalmasının yanı sıra, kizb ile de itham olunmuş, Ebû Dâvûd'un kendisinden hadis rivayet etmekten imtinâ ettiği belirtilmiştir.³³

Suveyd b. Sa'îd: Kendisi hakkında daha ziyade olumsuz kanaat serdedilmiştir. Bu cümleden olarak; tedliste bulunduğu, ömrünün sonlarına doğru kör olduğu ve bundan dolayı da telkîne maruz kaldığı ifade olunmuştur. Hatta Yahya b. Maîn, "kanının helâl olduğunu" söyleyebilecek derecede ileriye gitmiştir³⁴.

Ya'kûb b. Humeyd el-Kâsib el-Medenî: Rivayetlerinin huccet olarak kabul edilemeyeceği kanaati ağırlık kazanmaktadır. Örneğin, kendisi hakkında *leyse bi-şey'* tabiri kullanılmıştır ki³⁵, bu ifade, "çoğunlukla metrûk raviler hakkında şiddetli cerh ifade"³⁶ etmektedir.

Yezîd b. Ebî Hubeyb: Sika bir ravi olarak tanımlanmıştır³⁷.

Yezîd b. Keysân el-Kûfî: Sika olduğu söylenmişse de, rivayetiyle ihticâc olunmayacağı da kaydedilmiştir. Rivayetinde hata ettiği ve sikaya muhalefette bulunabildiği dikkate alınarak, bu tarz kusurlarının olmadığı bilindiğinde makbul bir ravi olduğu belirtilmiştir³⁸.

Ziyâd b. Matar (Abdullah b. Matar): Sika bir ravi olarak değerlendirilmekle birlikte, tedliste bulunduğu da söylenmiştir³⁹.

Yukarıda *italik* olarak gösterdiğimiz za'fiyetle ma'lûl raviler nazarı dikkate alınır, mevcut rivayetin senedleri itibariyle *sıhhat* şartlarını ta-

31 İbn Hacer, IV/52-53.

32 İbn Hacer, I/692-693.

33 İbn Hacer, II/62.

34 İbn Hacer, II/133-134..

35 İbn Hacer, IV/440-441.

36 Yücel, Ahmet, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, Marmara Ü.İFAV., İstanbul 1998, s. 106 vd.; Aşikkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, Marmara Ü.İFAV., İstanbul 1997, s. 182.

37 İbn Hacer, IV/408.

38 İbn Hacer, IV/426-427.

39 İbn Hacer, II/434-435.

şımadığını söylememiz mümkündür. Buna ilâveten rivayetin kimi ravileri hakkında, nakillerinin ancak itibar ve mütâbaat kaydıyla alınabileceğinin söylenmiş olması, *Gurabâ* rivayetinin senedleri açısından da bir *illet* teşkil eder ki, bu da en iyi ihtimalle *zayıflık* ile telaffuz edilebilir.

D) Metne Yönelik Değerlendirmeler

Toplumsal anlamda Müslümanları derinden etkileyen hâdiselerin belki de ilk fitilini ateşleyen Hz. Osman'ın şehid edilmesinin (35/656) ardından, Cemel (36/656) ve Siffin (36 sonu/657) vak'aları zuhûr etmiş, binlerce Müslüman kanı akıtılmış ve nihayetinde siyasî iradeyi Muâviye b. Ebî Süfyân yönetimindeki Emevîler (41-132/661-750) almıştı. Bu arada Müslümanlar arasındaki *kardeşlik* duyguları da olabildiğince zedelenmiş, Hâricî ve Hz. Ali taraftarı Şîî guruplar ile ortaya çıkan Râfıza, Mürchie, Kaderiyye, Cehmiyye ve Müşebbihe gibi yeni dînî anlayışlar da halkın düşünce ve gönül ufkunda menfî anlamda kıpırdanmalara sebebiyet vermişti⁴⁰. Bu cümleden olarak; örneğin, Hâricî zihniyet kendisi dışındaki Müslümanları tekfire yelteniyor, marjinal Şîî guruplar da Allah'ın yarattığı bir kulun ilahlığından söz ediyorlardı.

Hilâfetin kendisiyle birlikte saltanata dönüştüğü Yezîd b. Muâviye (26-64/647-683) döneminde (60-64/679-683) ise, Rasûlullah'ın torunu Hz. Hüseyin'in şehâdetiyle (61/680) sonuçlanan olaylar patlak vermişti.

Abbasîler dönemine (132/750'den itibaren) gelince, belki de kaydı en önemli hâdiselerin başında hiç şüphesiz Mu'tezile'nin devletin resmî anlayışı olarak kabulü gelmekteydi. Bunun neticesi olarak *Mihne* süreci baş göstermiş, halkın hüsn-i kabulüne mazhar olmuş değerli alimler işkencelerden geçirilmişti⁴¹.

Ortaya çıkan yeni kelâmî anlayışlar çerçevesinde, îmanî konular tartışma zeminine çekilmişti. İmanın artıp eksilmesi, iman-amel ilişkisi, büyük ve küçük günah işleyenlerin konumu, iman-İslâm ve din kavramlarının aynı anlamı ifade edip etmediği ve benzeri hususlarda tartışma zeminini oluşturan tavra karşılık ehl-i sünnet alimleri tedvin ettikleri eserlerinde bu konularla ilgili rivayetlere yer vermişler, Kitâb yahut Bâb başlıkları-

40 İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sunne*, I-IV, Mısır 1903-1904, III/184-185.; Ortaya çıkan bu ve benzeri yeni kelâmî anlayışlarla ehl-i hadisin karşılaşmasına dair geniş bilgi için bkz. Koçyiğit, Talat, *Hadiscilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, TDV.Yay., IV. Bsk., Ankara 1989

41 Bkz. Özafşar, s. 59-62.

nı özenle seçerek bunlara cevaplar vermişler, olabildiğince Müslümanlar arasındaki mevcut sürtüşmeleri asgari düzeye çekmek sûretiyle kardeşlik duygularının aşırı ölçüde yıpranmasına mâni olmaya gayret sarf etmişlerdi⁴². Nitekim “bunun en belirgin tezâhürü, III/IX. asırda altın çağını yaşayan genel tasnif faaliyetleri yanında, Kur’an ve Sünnet’e sıkça sarılmaya teşvik eden âyet, hadis ve selef ulemâsının sözlerini içeren ve genellikle *Kitâbü'l-İman*, *Kitâbü's-Sünne* veya *Kitâbü'l-İtisâm* vb. adlar taşıyan müstakil çalışmaların aynı zaman diliminde yaygın bir telif türü olarak görülmesidir.”⁴³

Ne var ki, hem dönemin (Emevîler ve Abbâsîler) siyâsî yönetimince de teşvik edilen bu tarz itikadi kamplaşmalar, hem de sürekli diğer kültürlerle ister fetihler, isterse ticaret ya da ihtidâ yoluyla gerçekleşen etkileşimler neticesinde, İslâm'ın Kur'an-ı Kerîm'den sonraki aslî kaynağı olan sünnet/hadislere Allah Rasûlü'ne (a.s) ait olmayan ve olamayacak unsurların sokulmasının da yolları doğar olmuştur.

Dolayısıyla sosyal ve psikolojik faktörlerin etkisiyle, mevcut buhran dönemlerinden kurtulma arzusu taşıyan insanların, ya kendilerinin “güzel/en güzel” olarak tavsif ettikleri bir geçmiş dönemde yaşama isteklerinin kamçılanmış olması ya da aynı şekilde “gelecekte” böylesi bir günün olacağı ümidini taşıyor olmalarından daha tabîî bir şey düşünülemezdi. Bu anlamda, mevcut *fiten* ve *melâhim* literatürünün gelişiminde rol oynayan muhtemelen en büyük pâyeyi de bu arzu ve ümitlere haml etmek kanaatimizce hata olmasa gerektir.

Buradan hareketle de, *Gurabâ* rivayetinde olduğu üzere uzak gelecekle yani kıyamete yakın bir zaman diliminde meydana geleceği söylenen rivayetin ve bu tarz benzeri rivayetlerin, bilhassa ilk iki siyâsî idarenin hâkimiyetleri altında cereyan eden olayların Müslümanlar üzerinde bıraktığı derin acı, ümitsizlik ve karamsarlık duygularını yansıttığı söylenebilir⁴⁴.

42 Meselâ, Buhârî'nin bâb başlıkları ve bu başlıklar altında kaydettiği rivayetlerin, dönemin kelâmî fırkalarına birer cevap niteliğinde olduğu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Çakın, Kâmil, “Buhârî'nin Mürcie İle İman Konusunda Tartışması”, *Ankara Ü.İ.F.D.*, 1992, XXXII/183-198.; Aşıkutlu, Emin, “Buhârî Döneminde (III/IX. Asır) İmanla İlgili Yaklaşımlar ve Sahîh'inin İman Bölümü Çerçevesinde Buhârî'nin İman Yaklaşımı”, *Marmara Ü. İlahiyat Fak. Der.*, 19 (2000), s. 59-83.; Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2005, s. 340-355.

43 Aşıkutlu, s. 61.

44 Hicrî ilk üç asrın panoraması için bkz. Özafşar, s. 31-40.; Çelebi, İlyas, “İslâm Kaynaklarında Fiten, Melâhim ve Herc İnançları”, *Marmara Ü.İ.F.D.*, sy. 11-12., 1997, s. 164, 190.

Nitekim rivayetin farklı versiyonlarında yer alan malumat bizim bu kanaatimizi destekler mahiyettedir. Zira ilgili rivayetlerin muhtevasından açıkça görülmektedir ki, gelecekte; Allah Rasûlü'nün sünnetinde tahrifât olacak, dîni konularda hakkı arama maksadı olmaksızın gereksiz tartışmalara girişilecek, işlediği günah sebebiyle insanlar tekfir edilecektir. İşte böylesi bir ortamda devreye *Garipler/Gurabâ* girmektedir ki; onlar, Sünnet'i ihyâ edecek, onu tahrifâttan temizleyecek, dîni konularda gereksiz atışma ve tartışmalara müdahil olmayacak, hatta haklı dahi olsa bu tarz bir tavırdan sarf-ı nazar edecek, *kardeşlik* bağlarını göz önünde bulundurarak ehl-i tevhidi günahı sebebiyle tekfire yeltenmeyecektir.

Rivayet, hicrî üçüncü asırdan sonra daha rahatlıkla kaynaklarımızda görülebilmekte, müstakil fiten kitaplarında yer almakta⁴⁵ ve hatta metinde zikri geçen *Garipler*den kasdın ehl-i bid'at karşısında hadisi müdafaa gayretinde bulunan *ehl-i hadis* olduğu anlamı dahi çıkarılabilmektedir. Bu ise, adı geçen rivayetin olabildiğince spekülâtif yorumlara açık olduğuna, dönemin şartlarının gerektirdiği cihetle çok rahatlıkla anlam kaymalarını kabul ettiğine bâriz birer delil olarak kabul edilmelidir.

Örneğin, Hatîb el-Bağdâdî (392-463/1002-1071), *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs* adlı eserinde *Gurabâ* rivayetini, ashâbu'l-hadis'i şerefleştirmek adına kullanmaktan çekinmemiştir⁴⁶. Aynı şekilde Mağrib ve Endülüs'ün tanınmış muhaddisi Kadî İyâz (544/1149) da *el-İlmâ'* isimli hadis usûlü çalışmasında *Hadis İlmînin ve Ehlinin Şerefi* adıyla açtığı bâbda *Gurabâ* rivayetine yer verenlerdendir⁴⁷.

Dahası, rivayetin zaman içerisinde *meşhur* oluşu göz önünde bulundurularak *mütevâtir* derecesine de çıkarıldığını görebilmekteyiz⁴⁸. Halbuki rivayet, mevcut varyantları da dahil, *âhad* haberler cümlesindedir. Dolayısıyla da aklın zann-ı gâlip üzere hakkında işlem yaptığı bir rivayetin, *kesin bilgi* ifade etmeyeceği de gün gibi âşikârdır.

45 İbn Kesîr, *en-Nihâye fî'l-Fiten ve'l-Melâhim*, I-II, nşr. Halîl Me'mûn Şeyhâ, Muhammed Hayr Ta'me Halebî, I. Bsk., Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1998, I/27.; Ebû Amr Osman ed-Dânî, *es-Sunenu'l-Vâride fî'l-Fiten*, I. Bsk., Dâru'l-Âsime, Riyad 1416, III/633.; Nuaym b. Hammâd, *el-Fiten*, I/189. no: 507.

46 Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*, thk. M. Said Hatiboğlu, II. Bsk., Diyanet İşleri Bş. Yay., Ankara 1991, s. 23-24.

47 Kadî İyâz, *el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâyeti ve Takyîdi's-Semâ'*, thk. es-Seyyid Ahmed sakr, I. Bsk., Mektebetu Dâri't-Turâs, Kahire 1970, s.17-18.

48 Kettânî, *Nazmu'l-Mutenâsir mine'l-Hadîsi'l-Mutevâtir*, II. Bsk., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1987, s. 60. no: 20.; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, thk. Muhammed Abdulazîz el-Hâlidî, I-II, I. Bsk., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, I/253 no: 885.

III. Sonuç

Sözün özü, sened itibariyle *merfû'an* nakledilen, en iyi ihtimalle *za-yıf*⁴⁹ diyebileceğimiz rivayetin, metin açısından ise; yukarıda ortaya koyduğumuz dönemin genel panoraması dikkate alınır ve bu zâviyeden farklı varyantlarıyla bir bütün halinde değerlendirmeye tâbi tutulursa, kanaatimizin, *gurabâ* düşüncesinin mevcut rivayet(ler) ile müdafaasının oldukça zor görüldüğü gerçeği bir yana, bu rivayet(ler)in Hz. *Peygamber (a.s.)'in ağzından sâdır olmaması hâlinin kuvvetle muhtemelliği* yönünde olduğunu ifade etmemiz gerekir.

Bir diğer altı çizilmesi gereken nokta da; rivayetin farklı versiyonlarından hareketle *garip* olarak neyin başlamış olduğu ile ilgili bir soruya, rahatlıkla *İslâm*, *îman* ve *din* kavramlarıyla cevap verilebilme imkânının bulunabilmesidir. Bu ise bize, hicrî III. asır özelinde iman bağlamında tartışma zeminine çekilen *iman*, *İslâm* ve *din* terimlerinin aynı olup olmadığı sorusuna da, "*aynıdırlar*" diyebilme olanağını vermektedir. Nitekim Mu'tezile'nin cumhûru ile ameli imandan bir cüz kabul eden diğer fırkaların *iman* ve *İslâm* kavramlarının aynı anlama delâlet ettiğini benimstedikleri malumdur.⁵⁰ Buhârî'nin de *Sahîh*'inin *Kitâbu'l-Îman* bahsinde yer verdiği "*Yemek ikram etmek İslâm'dandır (6. bâb)*" ve "*Fitnelerden uzak durmak dindedir (12. bâb)*" tarzındaki bâb başlıkları, onun da bu yönde kanaat sahibi⁵¹ olduğunu göstermesi yanında, bizim ifadelerimize de birer şahit olarak kabul edilmelidir.

49 Bkz. *Mevsû'atu'l-Ehâdis ve'l-Âsâri'd-Da'ife ve'l-Mevzû'a*, nşr. Hasen Ali el-Halebî, İbrahim Tâhâ el-Kaysî, Hamdî Muhammed Murad, I-XV, I. Bsk., Mektebetu'l-Maârif, Riyad 1999, II/254 no: 3794; III/407 no: 7569.

50 Bkz. Kadî Abdulcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, thk. Abdulkerîm Osman, II. Bsk, Mektebetu Vehbe, Kahire 1988, s. 707.; Âşıkkutlu, s. 71-74., 81. Özpınar, s. 343.

51 Bkz. Dihlevî, Şah Veliyullah, *Risâletu Şerhi Terâcimi Ebvâbi Sahîhi'l-Buhârî*, Haydarâbâd 1905, s. 9.